

ÖNSÖZ

Sanat tarihi içinde başat üç döneme, yaklaşık 600 yıllık bir sürece yayılmış resim örneklerine bakmak, bu resimlerde görünenin arkasında ne anlatıldığını bulmaya yarayacak referansları bilmek, ipuçlarını yakalayacak donanıma sahip olmak, görsel kültürün önemli bir bölümünü oluşturan bu yapıtları deşifre etmek, farklı bir kültürde zihinlerin kendilerini ifade etme araçlarının farkına varmak, bir görsel malzeme üzerinde dedektif gibi çalışıp, ayrıntıları ilk anda görüldüğünden farklı biçimde okumaya çalışmak elbette hayati öneme haiz değildir, ancak hayatı daha zengin, renkli ve eğlenceli kılabilir. Kişisel gözlemlere dayanarak, pek çok izleyicinin görsel malzemeleri arkalarındaki hikayeleri, mesajları bilmeden izlediği, bunun da can sıkıcı bir tekrara dönüştüğü dikkate alınıp hazırlanan bu kitabın, olaylar yani dini öğreti bağlamında, ama öncelikli olarak görsel malzemeler üzerinden, eğlenceli olabilecek bir çözümlemeye başlangıç olarak kabul edilip okunması önerilir.

Bu kitap, bir sanat tarihi kitabı olarak kurgulanmış, üzerinde konuşulacak tüm görsel malzeme ise sadece konusu Hıristiyan ikonografisi olanlar arasından seçilmiştir. Kitapta, Eski Ahit ve Yeni Ahit'ten, en temel olanlar ve betimlenme konusunda en rağbet görmüş olanlar arasından olmak üzere toplam on sekiz olay ve betimleme yer alır.¹ Anlatı ya da olaylar metne (Kutsal Kitap)² bire bir sadık kalınarak alıntılanmış, bu anlatıyı en iyi aktardığına inanılan tek bir yapıt, Gotik, Rönesans ya da Barok dönem örnekleri arasından seçilmiş, o yapıt üzerinden hem betimlenen sahne derinlemesine deşifre edilmiş, hem dönemsel ve üslûp özellikleri anlatılmış, hem de sanatçıya dair kısa bilgiler verilmiştir. Her konu için ayrıca, değişik dönem, üslûp ve tekniklerden olmak üzere örnekler kullanılmış, bunlar üzerine farklılıkları vurgulayan özellikler ve dikkat çekici notlar işaretlenmiştir. Metinde yer alan bazı teknik terimler kitabın arka sayfalarında yer alan küçük sözlükte bulunabilir. Kitap içinde kullanılan dini kişi ve yer adları için Kutsal Kitap'ın Türkçe çevirisindeki kullanımlara sadık kalınmıştır.

Kitapta yer alan olaylar; Adem ve Havva, Kral Belşassar'ın Verdiği Şölen, Musa, Yehudit ve Holofernes, Süleyman Bilgece Yargılıyor, İsa'nın Doğumu Önceden Bildiriliyor,

1 Bu betimlemeleri anlatan bölümlerin bazıları, *Toplumsal Tarih* dergisinde, Ağustos 2012 - Temmuz 2013 tarihleri arasında (Sayı 224-235) yayınlanmış ve bu kitap için yeniden gözden geçirilip genişletilmiştir.

2 *Kutsal Kitap*, (Eski ve Yeni Antlaşma, Tevrat, Zebur, Incil), Yeni Yaşam Yay. Ltd. Şti., 2001, İstanbul

8 Bu resim ne anlatıyor - İkonografi

İsa'nın Doğumu, Yıldızbilimcilerin Ziyareti, Masumların Katli, İsa Marta ve Meryem'in Evinde, İsa'nın İlk Mucizesi, İsa Lazar'ı Diriltiyor, İsa'nın Yeruşalim'e³ Girişi, Yahya'nın Öldürülmesi, Alçakgönüllülük Örneği, Fısh, İsa Çarmıha Geriliyor, Diriliş.⁴

Ekim 2014, Adatepe

3 Yeruşalim Kudüs'ün eski adıdır.

4 Bu isimler olayların Kutsal Kitap'ta anlatıldıkları bölümlerin başlıklarıdır. Sanatçılar ya da daha sonraki yıllarda bunları envanterlere kaydedenler, yapıtlara da çoğunlukla bu isimleri vermişlerdir. Bazı örneklerde ise küçük değişikliklerle resimlerin isimlendirildiği görülür. Yabancı kaynaklarda kullanılan sahne adlarını ve bölüm başlıklarını takip edebilmek için Kutsal Kitap'ın herhangi bir dildeki versiyonuna, verilen bölüm numaralarını takip ederek bakmak yönlendirici olabilir.

GİRİŞ

Bugün hemen hemen dünyanın tüm büyük müzelerinde, söz edilmeye değer özel koleksiyonlarda, dini ve sivil yapılarda (saraylar, belediye binaları vb.) örneklerine rastladığımız ve Avrupa resim sanatının üç büyük dönemi olan; sanat tarihindeki karşılıkları ile Gotik (9.-13. yüzyıl), Rönesans (14.-15. yüzyıl) ve Barok (16.-17. yüzyıl) dönemlere ve dolayısıyla üslûplara tarihlenen yapıtlar, konularını temel olarak iki önemli kaynaktan alırlar: Dini referanslar olarak Kutsal Kitap ve Antik Yunan ve Roma dönemi yazmalarından edinilen mitoloji.

Ortaçağ boyunca sanatçılar mitolojiyi hiç dikkate almamış, hatta yok saymıştır. Rönesans ile birlikte ise, değişen insan, dünya, evren, temsil, bakış, algı gibi meseleler ve Antik dönemlere karşı uyanan ilgi, resimlerde yeni bir konu olarak mitolojik hikayelerin anlatımını olanaklı kılmıştır. Rönesans için din dışı alanlarda dolaşmanın en güvenli sularını oluşturan mitolojik konular, yeni anlayışa göre resmetmenin ve yeni temsiliyet modellerinin de mümkün olduğu alanlardır. Barok dönem ve üslubun ise, hareket, ışık, gölge gibi meseleleri için yine mitolojik konular dini konulara göre daha olanaklı ve güvenli olmuştur. Hem Rönesans hem de Barok dönem resimlerinin bir kaynağı da günlük hayat sahneleri ve alegorilerdir. Bu dönem resimlerinin coğrafyaya bağlı olarak da farklı üslûplar gösterdiğini söylemek mümkündür. Örneğin büyük bir üslûp ve içerik farklılığı gösteren Kuzey ülkelerinin resim geleneğinde apayrı bir külliyat vardır.

Kutsal Kitap'taki olayları inananlara anlatmanın en iyi yollarından birisi görsel temsiliyeti kullanmak olmuştur. Böylece inancın hem hızla yayılması hem de kilisenin arzu ettiği biçimde anlaşılması sağlanmıştır. Kilise yetkililerinin, o dönemlerde neredeyse tek sipariş sahibi olarak, belli programlar dahilinde, herhangi bir yoruma ve yanlış anlamaya meydan vermeyecek biçimde tanımlayıp denetleyerek ısmarladıkları bu görsel malzemenin büyük çoğunluğu kilise ve katedral duvarlarında, altar panolarında ve kitap resimlemelerinde (*Saatler Kitabı* olarak adlandırılan dua kitaplarında) yer almıştır. Bu büyük müşterinin varlığı Avrupa'da çok sayıda sanatçı atölyesi ve loncanın ortaya çıkmasına da katkıda bulunmuştur.

Ortaçağ boyunca Kutsal Kitap'ta anlatılan olaylar gerçek olmayan ya da en azından insanın çevresindeki doğaya hemen hemen hiçbir referans vermeyen ortamlarda betimlenmiştir. Böylece bakanların ilgisi sadece olayın kendisi üzerine yoğunlaşabilirken,

göz ve dolayısıyla zihin, manzara, mimari gibi gerçek elemanlar ile meşgul edilmemiş olur. Bu gerçek dışı ortam yaratma işi çoğunlukla altın varak zemin kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Rönesans dönemi ile birlikte, bu kez aynı olaylar, dönemin değişen değerleri ışığında, gerçekmiş gibi gösterilen, izleyicinin bizatihi içinde yaşadığı mekânlara taşınmış, bu bakımdan çok daha gerçekçi anlatımlar oluşmuş, ama dine dair olayların yorumlanması önceki dönemde olduğu gibi devam etmiş, çok aşırı ve farklı yorumlara gidilmemiştir. Dini hikayelere bağlılık, sembollerin ve referansların belirlenen çerçevede kullanılması Barok dönem içinde de değişmemiş, sadece bu olayların dramatik kurgusu ve aktarımındaki teknik meseleler dönemin üslûp özelliğine bağlı kalınarak çözümlenmiştir.

Konuları dini hikayeler olan resimler, Hıristiyan ikonografisinin örnekleridir. İkonografi, en genel tanımı ile; “dinsel içerikli sanat yapıtlarında betimlenen olay ya da kişiler ile ilgili tipleşmiş, bir ölçüde standartlaşmış biçim düzenleri ya da kalıplarını inceleyen bilimsel disiplindir.”⁵ Bu yapısı ile ikonografi, sanat tarihinin en önemli yardımcılarından birisidir; dini içerikli bir betimlemeyi deşifre edebilmek, figürleri tanıyabilmek, sahneyi ve olayları anlayabilmek için Kutsal Kitabı bilmek kadar, bu alanın ikonografisini bilmek de adeta zorunludur. Örneğin Meryem’in İsa ile birlikte betimlenmesinin kabul gören şablonunu bilmeyenler için bir *Meryem ve Çocuk İsa* betimlemesi, sıradan bir kadın ve kucağındaki çocuktan öte bir anlam taşıyabilir. Bu sahnenin içinde bu ikiliden başka kimseler olup olmayacağı, eğer olacaklarsa bunların kimler olabileceği bilgisi de ikonografik bir bilgidir. İkonografi bilinmez ise bu sahnenin bazı betimlemelerinde gösterilen yaşlı adamın Meryem’in kocası Yusuf değil de babası İmran olduğunu, hataya düşecek bir biçimde, sanmak pekala mümkündür ya da elinde kesik bir baş tutan her kadını Yehudit sanmak doğru olmaz, bu kadın Salome de olabilir.⁶

Hıristiyan ikonografisi, yukarıda da belirtildiği gibi, Avrupa resim sanatı külliyyatının büyük ve önemli bir bölümünü oluşturur. Bu sahnelerde sıklıkla betimlenen konular Eski Ahit ve Yeni Ahit betimlemeleri olarak kabaca ikiye ayrılabilir.

En yaygın betimlenmiş olan Eski Ahit konuları; *Adem ve Havva (Yaratılış ve Cennetten Kovulma)*, *Kayin (Kabil) ve Habil*, *Tufan ve Nuh (Nuh’un Gemisi)*, *Lut ve Kızları*, *Kuyu Başındaki Rebeka*, *Ishak*, *Esav ve Yakup*, *Yakub’un Rüyası*, *Yusuf’un Rüyası*, *Yusuf Mısır’da*, *Musa’nın Bulunuşu*, *Musa ve On Emir*, *Samson ve Delila*, *Davud ve Golyat*, *Betsabe Yıkanırken*,

5 Metin Sözen, Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986, s.112

6 Bu yanlış anlamayı önleyecek bir ip ucu: Salome’nin bulunduğu sahnelerde Vaftizci Yahya’nın kesik başı genellikle bir tepsi içinde, hizmetliler ya da Salome tarafından taşınır. Yehudit ise Holofernes’in başını ya saçlarından yakalamış ya da bir torbaya koymak üzere iken gösterilir. Bazen de kesik başı, hizmetçisi taşımaktadır. Yehudit ayrıca infazı gerçekleştiren kişi olarak elinde bir kılıç ile gösterilir.

Süleyman'ın Adaleti, Belşassar'ın Ziyafeti ve Eski Ahit'de yer almamasına⁷ rağmen popüler konulardan birisi olan *Yehudit ve Holofernes* hikayeleridir.

Yeni Ahit konularında ise Meryem'in hayatına ve İsa'nın çocukluğuna dair olanlar; *Hanna ve Imran*, *Elizabet ve Zekeriya*, *Meryem'in Doğumu*, *Meryem'in Tapınağa Takdimi*, *Müjde*, *Meryem'in Elizabet'i Ziyareti*, *Masum Hamilelik ve Meryem'in Evliliği*, *İsa'nın Doğumu*, *Mısır'a Kaçış*, *Müneccim Kralların Tapınması*, *Masumların Katli*, *İsa'nın Tapınağa Takdimi*, *Çocuk İsa Bilginler Arasında* olarak adlandırılanlardır.

İsa'nın yaşamına dair sahneler ise temel olarak "Mucizeler" ve "Acılar" olarak iki genel başlık altında toplanabilir. *Mucizeler*'de, *Fahişenin Taşlanması*, *Balıkların Çoğalması*, *Su Üstünde Yürüme*, *İsa ile Samiriyeli Kadın*, *Lazar'ın Dirilişi*, *Felçlilerin İyileştirilmesi*, *İsa Meryem ve Marta'nın Evinde*, *Cüzzamlıların İyileştirilmesi*, *Ekmek ve Balıkların Çoğalması*, *Kana'da Düğün*, *İsa Simon'un Evinde*, *İsa Vergi Memuru ile konuları yer alırken Acılar*'da, *Yeruşalim'e Giriş*, *Tapıntan Tüccarların Kovulması*, *İsa'nın Vaftizi*, *Vaftizci Yahya'nın Öldürülmesi (Hirodes'in Ziyafeti ya da Salome'nin Dansı)*, *Son Akşam Yemeği*, *Havarilerin Ayaklarının Yıkınması*, *İsa Zeytin Dağı'nda*, *Yahuda'nın İhaneti*, *İsa'nın Yakalanması*, *İsa'nın Kırbaçlanması*, *İsa Kayfas'ın Huzurunda*, *İsa Pilatus'un Huzurunda*, *Petrus'un İnkarı*, *İsa'nın Dikenli Tacı*, *İsa Golgata Tepesi'ne Giderken*, *İsa Çarmıhta*, *Çarmıhtan İndiriliş*, *İsa'nın Gömülmesi*, *Ağıt (Pieta)* sahneleri bulunur. İsa'nın ölümünden sonra yeniden dirilişi başlı başına bir büyük grup oluşturur. Bunlar arasında *İsa'nın Yeniden Dirilişi*, *İsa'nın Annesine Görünmesi*, *Emmaus'da Yemek*, *İsa'nın Havarilerine Görünmesi*, *İsa'nın Mecdelli Meryem'e Görünmesi (Noli me Tangere /Bana Dokunma)*, *Tomas'ın Şüphesi*, *İsa'nın Göğe Yükselişi* ve *Son Yargı* sahneleri yer alır.

Bu sahnelerin belli başlıları seçilerek, bir düzen içinde, örneğin bir kilise iç mekânına resmedildiğinde, kiliseye girip duvarlara bakıp çıkan birisi artık Kutsal Kitap'ı adeta okumuş gibi olacaktır. Üstelik de olaylar görsel temsiliyet aracılığı ile zihinde daha da canlı bir kalıcılık kazanacaktır.

⁷ Eski Ahit'in İbranice kopyalarında yer almayan ancak topluluk içinde popüler olan bazı kitaplar vardır. Bu hikaye de o kitaplardan birisi olan *Yehudit Kitabı*'nda, fedakarlık ile öldürme ve hatta zina günahları arasında çok ince bir ayırım ile anlatılır ve kabul görür.